

MOLNÁR ANDRÁS*

JOG, POPULÁRIS KULTÚRA, SPEKULATÍV FIKCIÓ – NÉHÁNY ELŐKÉRDÉS

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.4.07>

A jog és irodalom mozgalom az 1970-es évekbeli színre lépésétől kezdve fokozatosan teret nyert az amerikai „mainstream” jogi oktatásban és jogtudományban. Az irányzat által képviselt interdiszciplináris szemléletmód ráirányította a figyelmet arra, hogy a kultúra bizonyos megjelenési formái milyen képet mutatnak a jogról, az irányzatban inherensen jelen lévő kritikai attitűd pedig a jogkritika új lehetőségeit nyitotta meg. Az irányzat önmagában véve hagyománytörőnek tekinthető, mert olyan társadalmi gyakorlat vizsgálatát vonta a jogtudomány körébe, amely rendeltetésénél fogva különbözik tőle, hiszen míg a jog feladata a társadalomban gyakran előforduló kapcsolatok szabályozása és az ezek kapcsán felmerülő konfliktusok rendezése, addig az irodalom fiktív élethelyzetek és események ábrázolása révén kérdésekkel szembesíti az olvasót.

A jelen tanulmány célja az, hogy a népszerű spekulatív irodalomra fókuszálva betekintést nyújtson a spekulatív fikció és a jog közötti kapcsolat elemzésének lehetőségeibe. A vizsgálódásnak kettős, látszólag ellentmondásos indoka van. Az irodalomban a spekulatív fikció hosszú ideig a „szórakoztató irodalom” kategóriájába volt „száműzve”, és gyakran úgy tekintettek rá, mint pusztán felszínes kikapcsolódásra. Ez a sztereotípiát bizonyos fokig még napjainkban is tartja magát, miközben a spekulatív fikció egyre inkább szerves részét képezi a kultúrafogyasztásnak és az azon keresztül történő világtértelmezésnek. A spekulatív fikció egyre hangsúlyosabb jelenlétével párhuzamosan, legkésőbb az 1980-as évekkel kezdődően a jogtudomány is elkezdett reflektálni arra, mit mondhat a kultúrának ez a szegmense a jogászok számára. Tanulmányom ehhez a kezdeményezéshez kíván csatlakozni. Az alábbiakban először körvonalazok két vonulatot a „jog és irodalom” kutatások körén belül, amelyek alapján meglátásom szerint a jog különböző aspektusai vizsgálhatók meg az irodalomkutatás bevonásával. Ezek áttekintését követően a spekulatív fikció és a „komoly” irodalom elhatárolásával kapcsolatos fő megfontolásokra és azok létjogosultságára térek ki. A tanulmány záró szakaszában – mintegy „esettanulmány” jelleggel – egy konkrét alkotás – Ian McDonald Luna-trilógiája – „jog és irodalom” nézőpontú elemzését végzem el.

BEVEZETÉS

A jog és irodalom mozgalom az 1970-es évekbeli színre lépésétől kezdve fokozatosan teret nyert az amerikai „mainstream” jogi oktatásban és jogtudományban. Az irányzat által képviselt interdiszciplináris szemléletmód ráirányította a figyelmet

* PhD, adjunktus, SZTE ÁJK, 6722 Szeged, Bocskai u. 10–12. E-mail: molnar.andras@szte.hu.

arra, hogy a kultúra bizonyos megjelenési formái milyen képet mutatnak a jogról, az irányzatban inherensen jelen lévő kritikai attitűd pedig a jogkritika új lehetőségeit nyitotta meg. Az irányzat – gyakori önmegjelölése szerint mozgalom – önmagában véve hagyománytörőnek számít azzal, hogy olyan társadalmi gyakorlat vizsgálatát vonta a jogtudomány körébe, amely rendeltetésénél fogva különbözik tőle, hiszen míg a jog feladata a társadalomban gyakran előforduló kapcsolatok szabályozása és az ezek kapcsán felmerülő konfliktusok rendezése, addig az irodalom fiktív élethelyzetek és események ábrázolása révén kérdésekkel szembesíti az olvasót.¹

A jelen tanulmány célja az, hogy a népszerű irodalomra, azon belül kifejezetten a spekulatív irodalomra fókuszálva betekintést nyújtson a spekulatív fikció és a jog közötti kapcsolat elemzésének lehetőségeibe. A vizsgálódásnak kettős, látszólag ellentmondásos indoka van. Az irodalomban a spekulatív fikció hosszú ideig a „szórakoztató irodalom” kategóriájába volt „száműzve”, és sokan úgy tekintettek rá – részben okkal, részben ok nélkül –, mint pusztán felszínre kikapcsolódásra. Ez a sztereotípa bizonyos fokig még napjainkban is tartja magát, miközben a spekulatív fikció egyre inkább szerves részét képezi a kultúrafogyasztásnak és az azon keresztül történő világhértelmezésnek. A spekulatív fikció egyre hangsúlyosabb jelenlétével párhuzamosan, legkésőbb az 1980-as évekkel kezdődően a jogtudomány is elkezdett reflektálni arra, mit mondhat a kultúrának ez a szegmense a jogászoknak. Tanulmányom ehhez az áramlathoz kíván hozzájárulni. Az alábbiakban először körvonalazok két vonulatot a „jog és irodalom” kutatások körén belül, amelyek alapján meglátásom szerint a jog különböző aspektusai világíthatók meg az irodalomkutatás bevonásával: a „jog és irodalom” mozgalom egyik alapítója, James Boyd White a jogról alkotott kép kitágítását fogalmazta meg kezdeményezése lényegeként, Lawrence Friedman pedig a populáris kultúrára – és jobbra e körbe vonhatjuk a spekulatív fikciót – irányuló kutató figyelemmel a jog társadalmi percepciójának bővítéséhez kívánt hozzájárulni. Ezek áttekintését követően a spekulatív fikció és a „komoly” irodalom elhatárolásával kapcsolatos fő megfontolásokra és azok létjogosultságára térek ki. A tanulmány záró szakaszában – mintegy „esettanulmány” jelleggel – egy konkrét alkotás – Ian McDonald *Luna*-trilógiája – „jog és irodalom” nézőpontú elemzését végzem el.

JOGKÉP, JOGÁSZI LÁTÁSMÓD ÉS A „JOG ÉS IRODALOM” MOZGALOM KEZDETE

A „jog és irodalom” mozgalom „hivatalos”, általánosan elismert kezdő dátumának – ha eltekintünk a jogászok alkalmasszerű, „kvázi-irodalomtudományi” kitekintéseitől,²

¹ Ezt a különbséget Cs. Kiss Lajos a modern társadalmak funkcionális differenciálódásával magyarázza. Cs. Kiss Lajos: „Megjegyzések a jog és a művészet viszonyához” *Iustum, Aequum, Salutare* 2007, 17.

² Ilyennek tekinthető Benjamin Cardozo *Law and Literature* című tanulmánya, amely először 1925-ben jelent meg a *Yale Law Review* hasábjain: Benjamin N. CARDOZO: „Law and Literature” *The Yale Law Journal* 1925, 699. Magyar vonatkozásban analóg kísérlet, amit Moór Gyula *Az ember tragédiájáról* írt: Moór Gyula: „Az ember tragédiája jogbölcseleti megvilágításban” *Napkelet* 1923, 615. A „kvázi-irodalomtudományi” megjelölésen azt értem, hogy ezek a szerzők nem törekedtek tuda-

illetve a jogászok mint értelmiségiek és az irodalom összefonódásaitól³ – hagyományosan 1973-at tekintjük, amikor először jelent meg James Boyd White *The Legal Imagination* című kötete. Ez a vízváltó jelentőségűvé vált kötet nem annyira tudományos monográfia, sokkal inkább egyfajta feladatgyűjtemény joghallgatóknak; egzakt módon megfogalmazott állítások, illetve azok következetes demonstrálása alig található benne, az anyag legjavát irodalmi szövegrészletek, valamint az azokkal kapcsolatos kérdések teszik ki. White alapvető állítása az volt, hogy a jog és a nyelv szervesen összefonódik, ebből pedig elkerülhetetlenül következik, hogy a jogász professzió gyakorlása szempontjából a humanioráknak – és magának az irodalomnak – komoly relevanciája van.

Jóllehet, fentebb „kezdő dátumként” utaltam 1973-ra, White-tal együtt fontos megemlíteni, hogy valójában nem „kezdetről”, hanem „visszatérésről” van szó. White ugyanis maga hangsúlyozza, hogy az előbbi állítani „nevetséges” (*ludicrous*) lenne, elvégre a jog és az irodalom kapcsolata egészen a nyugati civilizáció hajnaláig visszanyúlóan megfigyelhető.⁴ White szerint a XX. század közepén következett be az a változás, elsősorban a filozófián belül a logikai pozitívizmus empiriaközpontúságának, illetve a tudományos tudás magasabb rendű tudásként való tételezésének köszönhetően, ami a jogszemléletre is áterjedt.⁵

White programalkotó monográfiáját átjárja az a gondolat, hogy a jogi nyelv csupán egyike a kifejezésmódok rendkívül változatos körének, és mivel ezt egy szakmára jellemző, sajátos szelekció határozza meg, ezért szükségképpen szűkítő. A jog végső soron nem pusztán szabályozza a társadalmi viszonyokat, hanem ugyanúgy embereket és emberi tevékenységeket ír le, mint a kommunikáció más formái.⁶

tosan a jogtudomány és az irodalomtudomány módszertani ötvözésére, mindössze széles látókörű jogásként irodalmi szempontú elemzést kívántak nyújtani jogi kérdésekről.

³ A jogászság társadalomformáló, mintaadó szerepe különösen markánsan megfigyelhető az Egyesült Államok létrejötte folyamán, amikor a jogászságra mint a rend képviselőire kifejezetten jelentős szerep jutott, és emellett gyakran írtak is, az írás viszont a társadalmi szerepvállalás miatt nem válhatott fő tevékenységgé. Ennek áttekintéséhez lásd pl.: NAGY Tamás: „Jog és irodalom: kezdetek és eszmények” *Iustum Aequum Salutare* 2007, 57., különösen 60–63.

⁴ James Boyd WHITE: „The Cultural Background of *The Legal Imagination*” in Austin SARAT – Catherine FRANK – Matthew ANDERSON (szerk.): *Teaching Law and Literature* (New York: Modern Language Association 2011) 29.

⁵ WHITE (4. lj.) 31. White ebben a visszaemlékezésben nem részletezi, miért éppen a XX. század közepén következett be az általa kiemelt empiriaközpontúság. Ez azért kelt bizonyos fokú hiányérzetet az olvasóban, mert ez a jelenség a nyugati jogfilozófia történetében már a XIX. században elvezetett egyszer a jogpozitívizmus térnyeréséhez, ami Kelsen Tiszta Jogtanában és a jogtudomány figyelmének szigorúan és minden egyebet kizáróan magára a jogra való irányításában öltött testet. Hasonló mentalitást képviselt a század második felében az Egyesült Államokban Christopher Columbus Langdell is, aki egyebek mellett éppen azzal a nézetével vált az amerikai jogfilozófia-történet jelentős alakjává, hogy a jogot a „tudomány” (*science*) szigorúságával, logikusságával és koherenciájával igyekezett felruházni. Duxbury nyomán Nagy Tamás felhívja a figyelmet arra, hogy az amerikai jogfilozófia a langdelli kezdetek óta egyfajta „ingamozgásban” van a formalista, illetve a formalizmust meghaladni igyekvő elméletek között. NAGY Tamás: „Tiszta beszéd? Avagy az amerikai jogelmélet kistükré” in NAGY Tamás – NAGY Zsolt (szerk.): *Jogelmélet és önreflexió* (Szeged: Pólay Elemér Alapítvány 2007) 150–151.

⁶ James Boyd WHITE: *The Legal Imagination. Abridged Edition* (Chicago: The Chicago University Press 1985) 109.

Látni kell, hogy White nem szembeállítja egymással a jogász és az irodalmi kifejezőmódot, hanem az irodalom megfelelő tanulmányozásában a jogász képességek, mindenekelőtt a nyelv megfelelő alkalmazásának fejlesztését is látta. Ez utóbbit jól példázza az, ahogyan a képzelőerőről mint a jó jogász egyik ismérvéről beszél, mi több, egyenesen úgy fogalmaz, a jogász élete „a képzelőerő tevékenysége”, és a munkája során

nem elegendő követni a Gyorsolvasási Intézet útmutatásait és kiolvasni a fő gondolati magot a jogesetből; az embernek irodalmi vagy régési képzelőerővel kell olvasnia, rekonstruálnia kell a tényeket, a pert, a vitát, rá kell kérdeznie arra, hogyan lehetett volna jobban felhasználni egy korábbi esetet, milyen kérdéseket felejtettek el vagy tettek fel rosszul, pontosan miért így vagy úgy fogalmazták meg a dolgokat, és hogyan lehetett volna az egész jobban csinálni. Hasonló eljárást végez az ember az ügyféle történetének hallgatójaként, illetve az általa a múltjának jegyzőkönyve gyanánt adott dokumentumok olvasójaként. Tehát a jogász képzelőerejének a múltra és a jövőre egyaránt ki kell terjednie. „Ha ott lettem volna...”⁷

Látható tehát, hogy az irodalmi orientáció, az irodalomhoz való „visszatérés” nem elvont, elméleti konstrukció White-nál, hanem a gyakorló jogász tevékenységének minőségét javító attitűd, melynek végső kiindulópontja talán úgy fogalmazható meg, hogy hivatásának gyakorlása során a jogász emberekkel foglalkozik, tehát az emberi lét tapasztalataival kapcsolatos, de nem a jog részét képező kultúrában való elmélyedés a jogász számára szakmailag előnyös.⁸

White mondanivalójának fontos motívuma az irodalomnak az a képessége, hogy az emberi helyzeteket árnyaltan és átélhetően bemutassa, és ezt állítja kontrasztba – részben kritikai éllel⁹ – a jog elkerülhetetlenül szűkítő nyelvezetével és ábrázolásmódjával. Ez a hangsúlyválasztás már megelőlegezi azokat a későbbi kezdeményezéseket, amelyek a narratívákban a jogász beleérző képesség kiterjesztésének lehetőségét látják. Az ilyen kísérletek egy befolyásos példája Martha Nussbaum elképzelése a „költői igazságszolgáltatásról” vagy „költői ítélkezésről” (*poetic justice*), melyre Nussbaum egy való életbeli példa gyanánt egy munkahelyi zaklatás miatt indított kártérítési per tényállását és ítéletének érvelését mutatja be.¹⁰ Nussbaum szerint az ügyben megfogalmazott indokolás – melynek szerzője a jog és irodalom

⁷ WHITE (4. lj.) 209.

⁸ Ezzel az állítással összefüggésben óhatatlanul felsejlik Oliver Wendell Holmes az amerikai jogásztársadalomnak már-már a tudatalattijába beférkőzött szállóigéje, miszerint „a jog élete sohasem a logika volt, hanem a tapasztalat”. Oliver Wendell HOLMES: *The Common Law* (Boston: Little, Brown and Company 1881) 1. Ezt a tézist rendszerint a langdelli formalista iskola meghaladási kísérleteként, a szociológiai szemlélet csirájaként értelmezik; számunkra a jelen tanulmány szempontjából azért érdekes ez a szállóige, mert demonstrálja a korábban említett „ingamozgást” az amerikai jogelmélet történetében, illetve White felvetéséhez hasonlóan egy olyan kísérletként jellemezhető, amely a jogász professziót és a jogász logikát a jog társadalmi alrendszerén túlmutatóan értelmezi.

⁹ Vö. pl. WHITE (6. lj.) 113.

¹⁰ MARTHA C. NUSSBAUM: *Poetic Justice. The Literary Imagination and Public Life* (Boston: Beacon Press 1995) 104–111.

irányzattal szemben átfogó kritikát megfogalmazó Richard Posner volt – jól sikerült példája a képzelőerő és az empátia bírói használatának, a szöveg ugyanis részrehajlás és elfogultság nélkül, mégis érzékletesen mutatja be azokat a körülményeket és azt a pszichológiai helyzetet, amelyekben a jellegzetesen maszkulin munkahelyen dolgozó egyetlen női alkalmazott találta magát, és amelyek csak a külső szemnek láthatatlan személyközi dinamikák ismeretében érthetők meg teljesen. Ahogy Nussbaum megfogalmazta:

[a]mikor ebben az ügyben „tényekről” beszélünk, tudatában kell lennünk annak, hogy ezek nem olyan értelemben „tények”, hogy függetlenek lennének az értékektől és az értékeléstől. Nincs vita azokat az incidenseket illetően, amelyek a bádogos üzletben történtek. A vita mindezek emberi jelentését illetően áll fenn – mennyire voltak fenyegetőek, mennyire káros hatással voltak a légkörre, amelyben Carr [az ügy felperese] dolgozott. A releváns tények tehát emberi tények, olyanok, amelyek felismerésére az irodalmár bíró fel van szerelve.¹¹

A jogász érvelés és az irodalom kapcsolatát illetően Nussbaum azt a tézist fogalmazta meg, hogy a regény – és kifejezetten a regény – alkalmas arra, hogy társadalmi problémákat narratív keretek között járjon körbe. Ez alatt nem azt kell érteni, hogy egy regény képes kiváltani a tudományos igényű elemzést – Nussbaum sem állít ilyet –, azt viszont igen, hogy konkretizált szituációkban mutatja meg, és ezáltal átélhetőbbé, azonosulhatóbbá teszi az absztrakt szempontokat, továbbá lehetőséget biztosít a különböző helyzetben élő olvasóknak a különböző értelmezésekre, mindez pedig a közéleti diskurzus egy sajátos formáját valósítja meg.¹² Ezt az állítást arra alapítja, hogy az olvasás folyamata igényli az átélést, a fiktív környezetbe való belehelyezkedést, továbbá a kritikai reflexiót, az olvasottak összevetését az olvasó saját tapasztalatával, valamint más olvasók értelmezésével.¹³ A *Poetic Justice* jelentős részben arról szól, hogy Nussbaum ezt az állítást konkrét fikciós művek – mindenekelőtt Dickens *Nehéz idők* című regényének – elemzésén keresztül igyekszik igazolni.

Nussbaum álláspontját az empirikus elemzések is alátámasztani látszanak. Óvatosan kell fogalmazni, mert kerülni kell azt a leegyszerűsítő sugallatot, hogy az irodalom olvasása szükségszerűen, automatikusan és egzaktul megjósolható módon hat ki az olvasó gondolkodására,¹⁴ azonban egy bizonyos fokú perspektivabővülést gyakran megfigyeltek. Az irodalom mint a deliberáció képességét fokozó eszköz

¹¹ NUSSBAUM (10. l.) 105. A *Poetic Justice* című kötet 2021-ben magyar fordításban is napvilágot látott. Mivel én az angol nyelvű változatot olvastam és az áll rendelkezésemre, ezért az idézeteket saját fordításban közlöm.

¹² NUSSBAUM (10. l.) 8–9.

¹³ NUSSBAUM (10. l.) 9.

¹⁴ Vannak szerzők, például Stolnitz, akik határozottan mellett foglalnak állást, hogy az irodalomnak a személyiségre, illetve a világnézetre gyakorolt hatása esetleges, és tudományosan nem igazolt. Jerome STOLNITZ: „On the Historical Triviality of Art” *British Journal of Aesthetics* 1991, 199., <https://doi.org/10.1093/bjaesthetics/31.3.195>.

hatásmechanizmusát áttekintő elemzésében Hakemulder „morális laboratóriumként” utal rá, és az ímént említett fenntartások kínál bizonyítékokat a fikció olvasásának tényleges hatásaira. Hakemulder áttekintése szerint az irodalom legkülönbözőbb hatásainak feltárására történtek empirikus kutatások. Ennek körében kérdésként merülhet fel, hogyan befolyásolja az irodalom az olvasó értékrendjét és az általa követendőnek tekintett normákat, az olvasó erkölcsi fejlődését, az együttérzés képességét, az egyes társadalmi csoportokról kialakult benyomásokat,¹⁵ az önértékelést, a kritikai-elemző gondolkodást, valamint a szorongást.¹⁶

Hakemulder arra a végső következtetésre jut, hogy az irodalom olvasása alkalmas lehet az etikai készségek fejlesztésére, közelebről arra, hogy az olvasó egyrészt jobban megismerje és megértse a karakterek helyzetét, indítékait, másrészt pedig megalapozottabban tudjon állást foglalni morális kérdésekben.¹⁷ A kérdés vizsgálata során a meglévő elemzések áttekintésén túlmenően saját kísérletet is elvégzett. Ennek lényege az volt, hogy a vizsgálati alanyokkal elolvastatták Csehov *A léha asszony*, valamint Ann Beattie *Learning to Fall (Zuhanni tanulni – a címfordítás tőlem: M. A.)* című novelláinak különböző változatait. Az eredeti novellák középpontjában a (női) házasságtörés és annak erkölcsi megítélése áll, és mindkét mű cselekménye azt járja körbe, milyen okból dönt a főhősnő a házasságtörés mellett. A kísérletet végzők átírták a novellákat oly módon, hogy mindösszesen négy változat áll rendelkezésre két szempont – a cselekmény fókusz, illetve a végkifejlet – szerint: 1a. a történet a főhősnő helyzetére fókuszál, 1b. a történet több nézőpontot egyformán igyekszik az olvasó számára bemutatni, 2a. a történet pozitív véget ér, 2b. a történet negatív véget ér.¹⁸ A vizsgálatot mindösszesen 108 – 68 női és 40 férfi – tesztalannyal végezték el, átlagosan 19 éves pszichológushallgatókkal.¹⁹ A feladat a következő volt: a résztvevők véletlenszerűen megkapták elolvasásra a novellaváltozatok egyikét, illetve a kontrollcsoport tagjai egy, a kutatás szempontjából semleges szöveget, majd kérdőívet kellett kitölteniük a novellák tárgyához – vagyis a házasságtöréshez – kapcsolódóan. A kérdőív három kérdéskört érintett: a főhős tettének erkölcsi megítélését, a tesztalanyoknak a házasságtöréshez való személyes viszonyulását, illetve a főhős helyzetének átélhetőségét.²⁰

Ezek közül az erkölcsi megítélés tekintetében mutatkozott bizonyos fokú összefüggés: a nézőpont manipulálása esetében a Beattie-novella, a végződés manipulálása esetében a Csehov-novella különböző változatainak elolvasása eredményezett szignifikáns értékelési különbséget a vizsgált csoportok között.

¹⁵ Ebben a konkrét áttekintésben kifejezetten a „kívülálló csoportok”, valamint a nemi szerepek megítélése volt nevesítve, megítélem szerint azonban a két kategória összefügg annyiban, hogy mindkettő esetében valamilyen csoporthoz tartozás a sarkalatos szempont.

¹⁶ Jemeljan HAKEMULDER: *The Moral Laboratory. Experiments examining the effects of reading literature on social perception and moral self-concept* (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2000) 32–33.,

¹⁷ HAKEMULDER (16. l.) 149., <https://doi.org/10.1075/upal.34>.

¹⁸ HAKEMULDER (16. l.) 122.

¹⁹ HAKEMULDER (16. l.) 125.

²⁰ HAKEMULDER (16. l.) 126–128.

A tesztalanyok személyes viszonyulását illetően három hipotézist fogalmaztak meg.²¹ Az első szerint a fókuszált, vagyis az eseményeket a – hűtlenséget elkövető – főhős nézőpontján keresztül bemutatató történetek olvasói könnyebben elképzelik, hogy ők maguk is átélhetik a leírt eseményeket és a hűtlenség vétkébe essenek. A második hipotézis szerint a pozitív végkifejlet vezet nagyobb eséllyel ehhez az eredményhez. A harmadik szerint pedig a negatív végkifejlet hatására a hűtlenség negatív következményeire, a pozitív végkifejlet hatására pedig pozitív hatásokra számítanak a tesztalanyok. E körben az első hipotézis egyáltalán nem igazolódott be.²² A második és a harmadik hipotézis ezzel szemben igazolást nyert, vagyis az olvasmány nézőpontja és végződése összefüggést mutatott azzal, hogyan értékeli a hűtlenség következményeit az alanyok.²³

A fenti kísérletet a maga komplexitásában értelemszerűen nem lehetett bemutatni, ezért igyekeztem a legfontosabb elemekre fókuszálni. Talán ennyiből is kitűnik azonban, hogy az a gyakran banálisnak, közhelyszerűnek tűnő – s olykor akként is kezelt – állítás, miszerint a fikció olvasása befolyással van a világról való gondolkodásunkra, bizonyos fokig módszeresen ellenőrizhető. Számos hasonló összefüggést felmutató kutatás született a XX. és a XXI. század évtizedei folyamán, és ezek kiterjednek a populáris kultúra termékeire is. Így például egy néhány éve közzétett kutatásban Kevin L. Young és Charli Carpenter korrelációt mutatott ki a mesterséges intelligenciát veszélyforrásként ábrázoló sci-fi fogyasztása, valamint az önműködő fegyverek alkalmazásának elfogadása között.²⁴ Marco Caracciolo kutatása pedig azt erősítette meg, hogy míg a beleélés képessége révén az olvasóra hatással lehet az olvasott szöveg, ugyanakkor ha az olvasó saját értékrendjével ellentétes egy karakter, akkor ez megakadályozza, hogy bele tudjon helyezkedni a nézőpontjába.²⁵ A téma bonyolult, és semmiképpen sem szabad olyan leegyszerűsítő következtetéseket sugallni, hogy „az vagyunk, ami(lyen fikció)t fogyasztunk”, bizonyos mértékű összefüggés azonban kezd kirajzolódni, és ez a tendencia megerősíteni látszik a feltevést, amit a jog és irodalom mozgalom megszületésekor annak korai képviselői szem előtt tartottak, vagyis azt, hogy az irodalom jogászai nézőpontból is hasznos módon tágitja a perspektívánkat.

²¹ HAKEMULDER (16. l.) 119.

²² HAKEMULDER (16. l.) 136.

²³ HAKEMULDER (16. l.) 137., 140.

²⁴ Kevin L. YOUNG – Charli CARPENTER: „Does Science Fiction Affect Political Fact? Yes and No: A Survey Experimenton 'Killer Robots'” *International Studies Quarterly* 2018, 572–573., <https://doi.org/10.1093/isq/sqy028>.

²⁵ Marco CARACCILO: „Patterns of cognitive dissonance in readers' engagement with characters” *Entertainment* 2013, 21–37.

A POPULÁRIS KULTÚRA MINT A JOGRÓL VALÓ MINDENNAPI GONDOLKODÁS SZOCIOLÓGIAI TÜKRE FRIEDMANNÉL

A fentebb kifejtett gondolatok a jog és a társadalom viszonyával, a jogászai gondolkodás mibenlétével, a jog társadalmi funkciójával kapcsolatosak. White programalkotó okfejtése a jog autonómiájának kérdése köré rendeződik és egy újszerű módszerrel törekszik arra, hogy megkérdőjelezze a jog, illetve más társadalmi jelenségek végtelen elkülönítését. Ez a megközelítés, bár bevallottan nem gyakorlatidegen – sőt, nagyon is gyakorlati célú –, a jogelmélet körébe tartozik. Az alábbiakban egy másik megközelítésmódot igyekszem röviden bemutatni a jog és az irodalom kapcsolatával összefüggésben. Ezt a megközelítést a jog társadalmi percepciójára és annak tükröződésére fókuszál, ezért inkább a jogszociológia fogalmkörébe sorolható.

Az 1980-as években néhány kutató feltette azt a kérdést, mit árulhat el a jogról, a jogászai szakmákról a populáris kultúra, tehető-e tudományosan értékelhető állítás az emberek jogtudatásól a népszerű kultúrában található reprezentációk alapján. Lawrence Friedman munkássága úttörő ebben a tekintetben. Friedman a jog társadalomelméletének magyarázó erejét problematizálta, és azt a kritikát fogalmazta meg, hogy hiányzik belőlük annak adekvát bemutatása, milyen módon gyakorolnak a társadalom mechanizmusai tényleges hatást a jog folyamataira.²⁶ A társadalom változásai – a technikai, életmódbeli stb. újítások – megváltoztatják az emberek gondolkodását, igényeit, ez pedig – egyebek mellett – a jog irányába is új elvárásokat hoz létre.²⁷ Friedman a laikus emberek jogról való gondolkodását tekinti a jogi kultúra egyik jelentésének, és a jog társadalmi változásokhoz való igazodásának megértésében fontos szerepet tulajdonít neki.²⁸

A populáris jogi kultúra másik értelme Friedman fogalomhasználatában a jog népszerű kultúrában való reprezentációja.²⁹ Az ilyen reprezentációk is alkalmasak lehetnek arra, hogy tükrözzenek valamit a nem jogász közönség értékrendjéből, a joghoz való viszonyából. E ponton rögtön tisztázható: az állítás nem az, hogy a populáris kultúra adekvát, szakmailag helytálló képet tükröz a jogról, és maga Friedman is egyértelművé teszi, hogy nincs szó a jog komplexitásának bemutatásáról.³⁰ Ugyanakkor a populáris jogi kultúra is tartalmaz bizonyos fajta reflexiót a társadalom fontos kérdéseiről, és adott esetben magáról a jogról is. A felvetést

²⁶ Lawrence M. FRIEDMAN: „Law, Lawyers, and Popular Culture” *The Yale Law Journal* 1989, 1583., <https://doi.org/10.2307/796606>. Friedman jól észrevehetően a statikus társadalomleírás helyett a társadalom dinamikus oldalára helyezte hangsúlyt helyezni, arra, hogy a társadalomban minden változik, mert az új körülményekhez a maguk módján igazodnak az emberek. Ez a hozzáállás jellemző Friedman jogikultúra-konceptiójára, vö. pl. Lawrence M. FRIEDMAN: „The Place of Legal Culture in the Sociology of Law” in Michael FREEMAN (szerk.): *Law and Sociology* (Oxford: Oxford University Press 2005) 191. Ugyanakkor ez a dinamikus oldal az, ami miatt – maga Friedman által is elismerten – a jogi kultúra egy nehezen megragadható fogalom, mert a legkülönfélébb, a joggal összefüggésbe hozható viselkedési tendenciákra alkalmazható, emiatt pedig felvethető vele szemben az a kritika, hogy nem alkalmas az egzakt, lehatárolt elemzésre.

²⁷ FRIEDMAN (26. l.) 1583–1584.

²⁸ FRIEDMAN (26. l.) 1585–1587.

²⁹ FRIEDMAN (26. l.) 1587.

³⁰ FRIEDMAN (26. l.) 1588.

Friedman foglalta egy általánosabb elmélet keretei közé, de már előtte is születtek tanulmányok, amelyek a jognak a népszerű kultúrában való megjelenését elemezték, és maga Friedman is bemutat számos példát a saját elméleti szűrőjén keresztül: a filmvilágban a nők – és így a női jogok – reprezentációja jelentős változáson ment keresztül a XX. században, a *Tizenkét dühös ember* – minden pontatlansága mellett – olyan alapvető jogi értékeket közvetít, mint az ártatlanság véelme, továbbá tükröz valamit a nyilvános tárgyalás drámai jellegéből. Az *L. A. Law* című sorozat pedig minden létszerűtlensége ellenére tükrözi a bankszektorban tevékenykedő ügyvédek társadalmi helyzetében, életmódjában és a nyilvánosság előtti megjelenésében bekövetkezett változásokat.³¹ Még a spekulatív fikciónak is jut egy kevés figyelem, amikor Friedman a földönkívüliek érkezésének toposzát hasznosító műveket az amerikai xenofób attitűdök kontextusába helyezi.³²

„SPEKULATÍV” VS. „REALISTA” FIKCIÓ: TÖRÉSVONALAK ÉS ÖSSZEFONÓDÁSOK

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a jog és az irodalom (illetve a kultúra) viszonya elemezhető egyrészt a jogászai gondolkodás fényében, vagyis abból a szempontból, hogy mit adhat a fikció a jogászság szakmai tudásának – ezt láthatjuk a „jog és irodalom” mozgalom megszületésénél, másrészt szociológiai alapon is, vagyis abból a szempontból, hogy a (laikus) társadalom és a jog dinamikus kölcsönhatásában milyen helyet tölt be a kultúra – Friedman kifejezetten a népszerű kultúra vonatkozásában fogalmazta meg a témával kapcsolatos téziseit. Ezeknek az alapvető kereteknek a felvázolását követően vizsgálódásomat kifejezetten a spekulatív fikcióra szűkíttem. A spekulatív fikció olyan ernyőfogalom, amelynek körülhatárolása egyszerre tűnik egyszerű – majdhogynem nyilvánvaló –, illetve lezárhatatlan feladatnak. Többnyire olyan fikciós alkotást értenek alatta, amelynek cselekménye az általunk ismerttől eltérő világban játszódik, idegen, gyakran természetfeletti körülmények között. A definitív elem általában a természetfeletti, rendellenes vagy „fantasztikus” környezet, a különbözőség az ismerőstől, a valóságreferens, „realista” ábrázolásmód meghaladása valamilyen szempontból. Ez az a pont, ahol problematikussá is válik a fogalom, hiszen a nem realista ábrázolásmód valójában végigkíséri a fikció történetét. Spekulatív fikció-e az *Iliász*, az *Átváltozások*, *A vihar* vagy *Az arany virágcserep*? Nyilvánvalóan felszínes és semmitmondó lenne igennel válaszolni a kérdésre, mivel a természetfeletti elemeket tartalmazó klasszikus irodalmat nemcsak időben, de kulturális és társadalmi téren is óriási távolság választotta el attól, amit ma spekulatív fikciónak nevezünk. A spekulatív fikció és az abba tartozó zsánerelnevezések ugyanis legalább annyira piaci kategóriák, mint irodalmiak: a bolti „címkézés” érdekében is használatosak, hogy a vásárlókat orientálják.³³

³¹ FRIEDMAN (26. lj.) 1600–1601.

³² FRIEDMAN (26. lj.) 1590–1591.

³³ R. B. GILL: „The Uses of Genre and the Classification of Speculative Fiction” *Mosaic* 2013, 72., <https://doi.org/10.1353/mos.2013.0021>.

Ha ezt a körülményt is tekintetbe vesszük, akkor látható, hogy a spekulatív fikció definiálása nemcsak elhatárolási problémát képez, hanem a spekulatív fikciónak a populáris kultúrába való beágyazottságával is összefügg.

A populáris kultúrát a köztudat nemritkán azonosítja a szenzációhajhászattal, a harsány figyelemfelkeltéssel, a szabványosodással; a témával foglalkozó szakirodalomban ez képezi Adorno híres kritikájának a magvát is. Adorno heves kritikát intézett a tömegkommunikációra épülő, modern társadalmakról, mert a tömegkommunikációs eszközökben a tömegek egységes üzenetekkel való manipulálásának veszélyét észlelte.³⁴ Nézete szerint a „kultúripar” a sorozatgyártott, szabványosított művészeti termékekkel mintegy „mentesíti” a fogyasztót a gondolkodás „terhe” alól.³⁵ Adorno elsősorban a könnyűzenére és a televíziós szórakoztató műsorokra reflektált, de kritikáját nem nehéz kiterjeszteni az irodalom egy olyan területére, amely éppen arról ismert, hogy az abba tartozó zsánereknek megvannak a maguk sajátos formai és tartalmi jegyei, amelyek alapján nemcsak azonosíthatók, de könnyen tipizálhatók és sablonosíthatók is; a spekulatív fikcióba hagyományosan besorolt fantasy, sci-fi és horror zsánerei jellemzően beazonosíthatók néhány sajátos stíluselem megléte alapján.

Nem olyan vehemenciával, mint amilyennel Adorno a szabványosított tömegkultúrát ostromozta, de olykor a spekulatív fikcióra fókuszáló szakirodalom is osztja az egyeneműséget a kritikáját. Ez tükröződik például Damien Brodericknél, aki kísérletet tett a sci-fi stilsztikai és tematikai áttekintésére, és ennek során észrevételezte, hogy a zsáner termése – vélhetően egyfajta olvasói komfortérzettel összhangban – nagymértékben repetitív.³⁶

A kép azonban nem ennyire egyszerű. Egyrészt maguk a zsánerhatárok nem teljesen zártak, pontos meghatározásuk vita tárgya lehet, az egyes zsánerek konvencióit egy-egy innovatív szerző az újítás igénye által ösztönözve új megvilágításba helyezheti, és egyre jellemzőbb a különböző zsánerelemek elegyítése.³⁷ Másrészt

³⁴ Max HORKHEIMER – Theodor W. ADORNO: *A felvilágosodás dialektikája* (Budapest: Atlantisz 2020) 155.

³⁵ HORKHEIMER–ADORNO (34. lj.) 158.

³⁶ Damien Broderick: *Reading by Starlight. Postmodern science fiction* (London: Routledge 1995) 11–12.

³⁷ Ez utóbbinak jelentős képviselője China Miéville, aki a sci-fi és a fantasy elemeinek vegyítésével karakteresen hibrid fikciós világot alakított ki, és ez a hibriditás nemcsak a „megszokottól eltérő” környezetbe helyezi a cselekményt, hanem a kategóriahatárok folyamatos átlépésével, az ismeretlen újabb dimenzióinak az olvasó elé tárásával az „ismerős” és az „idegen” szembekerülésének dinamikáját állítja középpontba. NEMES Z. MÁRIÓ: „Boldog Babel és digitális Pompeji. A hibridizáció alakzatai a posztmodern popkultúrában” H. NAGY PÉTER – L. VARGA PÉTER (szerk.): *Poptechnikák. Komplexitás a népszerű kultúrában* (Budapest: Prae Kiadó 2022) 97–109. Rieder kifejezetten a sci-fi fogalmi határait elemezve foglal állást úgy, hogy a sci-fi nem egy világos, egzakt határokkal kijelölhető műfaj, hanem – mint általában a műfajok – történelmi folyamat; „nem szövegek egy csoportja, inkább a szövegek használatának és a szövegek közti kapcsolatok kialakításának egy módja”, és a „pontos határok rögeszméje” azért volt domináns korábban, mert az irodalmi műfajhatárok kijelölésén keresztül azok megsértése magas presztízsértékkel bírt. JOHN RIEDER: „On Defining SF, or Not: Genre Theory, SF, and History” *Science Fiction Studies* 2010, 197–198. A szó szerinti idézetek fordítása Benczik Verától származik, akinek magyarártásában a tanulmányt újraközölte az *Apertúra*. Lásd JOHN RIEDER „Meghatározzuk-e az SF-et vagy sem? Műfajelmélet, SF és törté-

viszont maga a piaci környezet, a profitlogika alapján történő könyvpiaci „termelés” is – kontrainuitív módon – eredményezheti a megszokott sablonokon való túllépést és a művek komplexebb struktúráját pusztán abból az okból kifolyólag, hogy a piacon való kitűnést, az újdonságot – és így az eladhatóságot – egyebek mellett éppen a sémák meghaladása biztosíthatja.³⁸ Mellesleg szólva a piaci környezet és a versenylogika a „magaskultúra”-ként címkézett kulturális szférában is megfigyelhető, így a kommerciális szempontok nem szűkülnek kizárólag a populáris kultúra területére.³⁹

A populáris kultúra mint tömegkultúra – és e minősége miatt „alacsonyabb rendű” kultúra – kritikáját az is árnyalja, hogy az egyetemes kultúra néhány klasszikusát kifejezetten tömegesen fogyasztották a maguk idejében; szinte közhelyszámba megy, hogy Shakespeare ilyen szerző volt, de Dickens is ebbe a körbe tartozott⁴⁰ – nem mellesleg két olyan szerzőről van szó, akikre a „jog és irodalom” kutatások kiemelt figyelmet fordítottak. Emellett a posztmodern gondolkodás mélyreható szkepticizmusa a populáris kultúra vonatkozásában szintén abba az irányba mutatott, hogy megkérdőjeleződött a határvonal a populáris és a magaskultúra között; a posztmodern kritika szerint az inherens esztétikai értékek gondolata tévút, mert nem léteznek objektív mércék az ítéletalkotásra.⁴¹ Ebből a gondolatból szükségszerűen következik a spekulatív fikcióra való nagyobb nyitottság is.

Úgy gondolom, nem hagyható figyelmen kívül a kérdéskör szempontjából a világépítés sem. Ez a vonás különös jelentőséghez jut a spekulatív fikcióban, aminek oka kézenfekvő. Az ún. „realista” – a jelen kontextusban ez alatt az értendő: valóságreferens – ábrázolásmódtól eltérő fikciós alkotások saját természeti törvényeket és társadalmi környezetet alkotnak, amelyek koherens rendet alkotnak a fiktív világban.⁴² A fantasy és a sci-fi zsánereiben a világépítésnek gyakran komoly szerepe van, elég csak *A Gyűrűk Ura*-, a *Dűne*- vagy az *Alapítvány*-ciklusra gondolni: mindhárom

nelem” [ford. BENCZIK Vera] *Apertúra*, 2015/tavasz–nyár, <https://www.apertura.hu/2015/tavasznyar/rieder-meghatározuk-e-az-sf-et-vagy-sem-mufajelmelet-sf-es-tortenelem/>.

³⁸ Peter SWIRSKI: „Popular and Highbrow Literature: A Comparative View” *Comparative Literature and Culture* 1999/4. 8–9., <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1053>. E ponton megjegyezhetjük: még a gyakran az „egy kaptafára készült” populáris kultúra emblematikus manifesztációjának tekintett „szuperhősfilmek” terén is megfigyelhető az a tendencia, hogy a filmrendezők igyekeznek hozzátenni valami többletet a „jó kontra rossz” sémájához, például árnyaltabbnak, sebezhetőbbnek, esendőbbnek ábrázolják a „jó” karaktereket, vagy megérthető, reflexiót igénylő indítékokat adnak a „gonosz” szereplőknek. E rövid észrevétellel nem célozom állást foglalni a szuperhősfilmek esztétikai vagy morális értékének kérdésében, csupán szemléltetni kívánom a Swirski által írottakat.

³⁹ Herbert J. GANS: „Népszerű kultúra és magaskultúra” in WESSELY Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája* (Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium 1998) 123.

⁴⁰ John STOREY: *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction* (London: Routledge 2018) 6., <https://doi.org/10.4324/9781315226866>.

⁴¹ John FEKETE: „Introductory Notes for a Postmodern Value Agenda” John FEKETE (szerk.): *Life after Postmodernism. Essays on Value and Culture* (Montréal: New World Perspectives 1987) xi.

⁴² Vö. Nelson GOODMAN: *Ways of Worldmaking* (Indianapolis: Hackett, 2013) 12–14. Goodman monográfiája a világalgatók kérdését sajátos ontológiai alapon elemzi, mely szerint a valóságról tett különféle állítások saját világot előfeltételeznek. Ez a kiindulópont meglehetősen radikálisnak tűnik még úgy is, hogy a szerző hangsúlyozza: nem célja a „kitalált” és a „valódi” világnak azonos ontológiai értéket tulajdonítani, csak a fizikai redukcionizmussal szemben kritikus – uo. 3–4. Ugyanakkor ez a megközelítésmód alkalmas arra, hogy módszertani alapot nyújtson a fiktív világok elemzéséhez.

regényfolyam saját univerzumban játszódik, amelynek megvannak a maga törvényszerűségei, a (fiktív) történeti múlt, ami a fiktív cselekményhez elvezetett, és a társadalmi berendezkedés, ami keretet ad a cselekménynek.⁴³ Mindezt annál inkább fontos hangsúlyozni, hogy tudatosítsuk: a spekulatív fikció nem egyenlő a „rend nélküli” fikcióval,⁴⁴ vagyis az általunk ismert valóság törvényszerűségeitől való eltérés nem szükségképpen jelenti azt, hogy adott fiktív világ saját törvényszerűségei ne érvényesülnének következetesen.⁴⁵ Továbbá az ilyen társadalmak, bár kitaláltak, elfeltételezik valamilyen normatív rend meglétét is, ami egyszerűen azok *társadalom*-mivoltából következik. Ez pedig megnyitja a lehetőséget a jog természetéről és funkciójáról való – akár érintőleges, akár fókuszált – reflexióra.⁴⁶ A „jog és irodalom” irányzat kiindulópontja nem az, hogy az irodalom valóságghű és részleteiben pontos képet ad a jogról – ezt, ha más nem, a Kafka munkásságára irányuló tudományos figyelem alighanem szemléletesen cáfolja –, hanem az, hogy az irodalom alkalmas eszköze lehet a jogilag is releváns diskurzusnak. Ezt példázzák Nussbaum fentebb bemutatott gondolatai a *Nehéz idők*ket illetően. Márpedig a *Nehéz idők* nem egy akkurátus körkép az angol jogrendszeréről, sem a XIX. század ideológiai irányzatainak részletekbe menő bemutatása, hanem egy fikciós írás, amely érzékletesen mutat be az ideológiák és a belőlük következő szabályozási megoldások által érintett helyzeteket. Ez nem idegen a spekulatív fikciótól – és közelebbről a sci-fitől – sem. Robert Scholes fogalmazása szerint a fantasztikus irodalom „kudarcot vallott”, mert azt ígérte az olvasónak, hogy teljesen szétválasztja a képzelet világát az álta-

⁴³ Napjainkban, amikor a szórakoztatóipar az irodalom mellett olyan médiumokon keresztül is eljut a fogyasztókhoz, mint a filmek, a sorozatok vagy éppen a videojátékok, a világépítés néhány esetben transzmediális jelleget is ölt, vagyis az adott fiktív univerzum az „eredeti” változaton (pl. regényen) túlmenően más médiumokban is „folytatódik”, így például a *Csillagok háborúja* „kanonikus” filmjeit az e világban játszódó regények is kiegészítik. A fantasy világában megfigyelhető transzmediális kiterjesztéshez magyar nyelven lásd pl. KESERŰ József: „A világépítés komplexitása a fantasyben” in H. NAGY Péter – L. VARGA Péter (szerk.): *Poptechnikák. Komplexitás a népszerű kultúrában* (Budapest: Prae Kiadó 2022) 146–179.

⁴⁴ Erre mutat rá Suvin is, aki a sci-fit olyan zsánernként jellemzi, amelyben az „idegenség” (*estrangement*) és a „megértés” (*cognition*) interakciója játssza a főszerepet, azaz a szerző a valós környezetétől eltérő, de az olvasó számára megérthető fiktív világot hoz létre, és e fiktív világ történései nem önkényesek. Darko SUVIN: *Positions and Presuppositions in Science Fiction* (London: Macmillan 1988) 37., 67., <https://doi.org/10.1007/978-1-349-08179-0>.

⁴⁵ Hozzátehetjük a „valódi következtelenség” sokkal inkább jellemezheti a posztmodern irodalmat, amelynek egyik deklarált célja az irodalom önreflexiója és az olvasó állandó kizökkentése a megszokott sémákból.

⁴⁶ Így például Rosemary Jackson, bár nem a „társadalmi” fantasztikum elemzését végzi el, először 1981-ben megjelent klasszikus művében említést tesz arról, hogy a fantasztikus irodalom egy szegmense önálló világépítés révén metaforikusan kapcsolódik a valósághoz. Jackson ezt a fajta spekulatív irodalmat a todorovi „csodás” fogalomkörébe utalja, vagyis az olyan fikcióhalmazba, amelyben a természetfeletti a fiktív világ normális működéséhez tartozik. Rosemary JACKSON: *Fantasy: The Literature of Subversion* (London: Routledge 2009) 19. Todorov a természetfeletti vagy látszólag természetfeletti fikciós kifejezőmódokat három kategóriába osztotta: a „különös” esetében a látszólag természetfeletti esemény e világi magyarázatot kap; a „csodás” esetében a természetfeletti léte elfogadott; Todorov ezekkel állította szembe a „fantasztikus” fogalmát, amelynek lényege az olvasó bizonytalansága a kétféle magyarázat között. Tzvetan TODOROV: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba* [ford. MAÁR Judit] (Budapest: Napvilág 2002), a csodáshoz lásd különösen 48–52.

lunk megtapasztalt világtól, erre azonban sohasem képes maradéktalanul: „senki nem tudott még olyan világot elképzelni, amelyből hiányzik minden kapcsolódás az általunk megtapasztalt világhoz”.⁴⁷

Különösen annak fényében érdemes erre figyelemmel lenni, hogy immár évtizedek óta megszilárdult álláspont, hogy a spekulatív fikció a kortárs folyamatokra történő reflexió adekvát médiuma, amelynek aktualitása ráadásul egyre jobban látható. Ennek oka egyrészt az, hogy maga a világ „furcsává” vált, az objektív valóság mint referenciapont megkérdőjeleződött a „tények utáni” (*post-truth*) korszakban, a világ pedig minden korábrinál nagyobb ütemben változik, így a realitás „irreálissá” válik, amit a leghívebben épp a spekulatív fikció különféle zsánerei képesek híven kifejezni.⁴⁸ Másfelől bizonyos folyamatok a jövőről való intenzív spekulációra készítetik a szerzőket; e téren említhető például a klímaváltozás – az ezzel foglalkozó fikciós irodalom „cli-fi” elnevezéssel önálló kategóriává vált az elmúlt évtizedben –,⁴⁹ mert az emberi civilizációit alapjaiban megrengető, tömeges szorongást kiváltó eseményről van szó, ami az elképzelt-elképzelhető jövő számos változatát helyezi kilátásba. Ugyanakkor ettől a konkrét helyzettől függetlenül is elmondható, hogy a spekulatív fikció teret adhat a képzelet síkján zajló „társadalmi kísérleteknek” azon az alapon, hogy az ebbe a kategóriába tartozó művek általában hozzánk hasonló embereket szerepeltetnek a külső körülmények bizonyos fokú megváltoztatásával.⁵⁰

Összességében: a spekulatív fikció történetileg és piaci helyzetét tekintve szorosan összefügg a populáris kultúrával. A populáris kultúra jogtudományi elemzésekbe való bevonása már a XX. században elkezdődött, és ahogy a spekulatív fikció egyre aktuálisabbá válik, úgy egyre több lehetőség kínálkozik a kutatások ilyen irányú kiterjesztésére.

⁴⁷ Robert SCHOLES: *Structural Fabulation: An Essay on Fiction of the Future* (Notre Dame: University of Notre Dame Press 1975) 7. Scholes a „fabuláció” (*fabulation*) kifejezéssel jellemzi az olyan fikciót, amely olyan világot mutat be, ami „nyilvánvalóan és radikálisan elkülönül az általunk ismerttől, ám visszatér, hogy valamilyen kognitív módon szembenézzon ezzel az ismerős világgal” – uo. 29.

⁴⁸ Robert T. TALLY Jr.: „Teratology as Ideology Critique; or, A Monster under Every Bed” *The New Americanist* 2019/3. 45. Egy magyar weird fiction szerző, Veres Attila *A valóság helyreállítása* című könyvének 2022. szeptember 26-án tartott bemutatóján beszélgetőpartnere, Csepelyi Adrienn kérdésére – ami a spekulatív fikció mai szerepére vonatkozott – úgy fogalmazott, hogy a sci-fi azért van válságban, mert ma már „sci-fiben élünk”, ami korábban a bizonytalan jövőre vonatkozó spekuláció volt, mindennapos élménnyé vált. A sci-fihez nem értek annyira, hogy határozottan állást foglaljak arról, válságban van-e vagy sem, ezt a személyes példát annak szemléltetésére írtam le, hogy a XXI. század világa bizonyos értelemben szervesen összefonódott a spekulatív fikcióval.

⁴⁹ Alexa WEIK VON MOSSNER: „Cli-Fi and the Feeling of Risk” *Amerikastudien/ American Studies* 2017, 131–132. Hozzátehetjük, hogy a cli-fit elsősorban a témaválasztása határozza meg, nem sorolható be egyetlen zsáner alá. Axel GOODBODY – Adeline JOHNS-PUTRA: „Introduction” Axel GOODBODY – Adeline JOHNS-PUTRA (szerk.): *Cli-fi. A Companion* (Oxford: Peter Lang 2019) 1–2.

⁵⁰ Aaron PASSELL: „SF Novels and Sociological Experimentation” P. L. THOMAS (szerk.): *Science Fiction and Speculative Fiction. Challenging Genres* (Rotterdam: Sense Publishers 2013) 60–61., https://doi.org/10.1007/978-94-6209-380-5_4.

ESETTANULMÁNY: „JOGNÉLKÜLISÉG” ÉS INDIVIDUALISTA ÉTHOSZ IAN MCDONALD *LUNA*-TRILÓGIÁJÁNAK VILÁGÁBAN

Tanulmányom záró szakaszában azt vázolom fel röviden, hogy egy sci-fi regénytrilógia elképzelt világához milyen jogábrázolás kapcsolódik. Választásom Ian McDonald *Luna*-trilógiájára esett, mert világa időben, térben és állapotában is távol esik mindattól, amit mi társadalomként és jogként ismerünk, még sincs teljesen elválasztva a saját korunktól, és mélyreható különbözősége és a centralizált, általános jog hiánya sajátos megvilágításban sarkallja az olvasót a jog rendeltetésével és természetével kapcsolatos reflexióra.⁵¹

McDonald trilógiáját olykor a *Trónok harca*-ciklussal állítja párhuzamba a kritika, mert cselekménye az utóbbihoz hasonló szabályozatlan, küzdelmekkel terhes környezetben játszódik; bár ehhez hozzátehetjük, a *Luna* jobbára nélkülszi George R. R. Martin regényfolyamának olykor öncélúsággal határos brutalitását. A *Luna* alapszituációja szerint a 2100-as évek környékén az emberiség már javában kolonizálja a Holdat, ahol összesen mintegy egymillió fő lakik. Az élet szempontjából kulcsfontosságú iparágakat – ezek: a közlekedés, a géntechnológia, a megfigyelés, a széntermelés, valamint a hélium-3 termelése – egy-egy család uralja, amelyek egymással is rivalizálnak – jöllehet a házasságkötések és üzleti kapcsolatok révén számottevő összefonódás figyelhető meg közöttük. A regényekben ábrázolt események az öt kartell viszálykodása köré rendeződnek, s azokat főként az utolsónak érkezett Corta család nézőpontjából ismeri meg az olvasó. A család vállalkozása, a Corta Hélio néhány nemzedék alatt felküzd magát a leghatalmasabbak közé, ám ez ellenkezést vált ki fő vetélytársából, a Mackenzie Művekből, és a viszály végül odáig fajul, hogy az utóbbi háborút indít vetélytársa ellen, hogy megingassa annak pozícióit. Az első kötetben fő cselekményszálként azt követhetjük nyomon, hogyan válik a villongás háborúvá, a második és harmadik pedig azt, hogyan próbálja a megsemmisült vállalat ügyvezetője – a szerző különböző földi nyelvekből összerakott szókészlete szerint „csonmuja” – helyreállítani a Corta Héliót jóformán a semmiből.

A holdbéli társadalom állam nélküli társadalom, alapállapota első ránézésre nem emlékeztet a hobbesi természeti állapotra, a *bellum omnium contra omnes*re. Maga a bonyodalom is abból származik, hogy a családok fegyveres érdekharcba bocsátkoznak. Ám míg a hobbesi modellben az általános, szélsőséges önzésből fakadó létbizonytalanság áll középpontban, valamint a magában álló egyén folyamatos önvédelmi kényszere – ami kontrasztban áll a szervezett társadalommal, egyúttal igazolja a szuverén általi kormányzást –, McDonald társadalmában létezik bizonyos fokú következetes normatív rend, továbbá létezik tulajdon és önrendelkezés, ami inkább emlékeztet Locke természeti állapotára. Ebben a rendben a központosított állam normái helyett egyedi – rendszerint mesterséges intelligencia által létrehozott – szerző-

⁵¹ A *Luna*-trilógiával egy korábbi tanulmányban részletesebben foglalkoztam, arra fókuszálva, hogy a trilógia jognélküli társadalmában a konszenzus mint szerződést megalapozó előfeltétel, illetve az individualizáltságból fakadó ellenségesség hogyan viszonyulnak egymáshoz. Vö. András MOLNÁR: „The Dynamics of Consent and Antagonism in Ian McDonald’s *Luna* Trilogy” Terezia SMEJKALOVÁ et al. (szerk.): *Argumentations 2021* (Brno: Masaryk University Press 2021). 69–87.

dések szabályozzák az egyének közötti interakciókat, ezek a felek igényeinek megfelelően bármikor módosíthatók, a viták pedig megállapodás szerinti eljárás keretében bírálhatók el, az érvek és bizonyítékok arzenáljába pedig akár a párbaj is belefér.

Az elképzelt holdi világ éthosza a késhegyre menő versengés és az egyén szinte kizárólagos felelőssége önmagáért. Állam helyett kollektív társadalmi képződményként a család és a vállalat – e kettő szorosan összefonódik – ad keretet az egyén létének. A „jog” fogalma átalakul, és az olvasó által tapasztalt mindennapokban megszokott államhatalmi normák szerepét az egyének által kialakított tartalmú, az egyének által kialakított eljárási rendben érvényesített előírások veszik át.⁵²

A holdi társadalom szellemiségéből rögtön a trilógia kezdetén ízelítőt kap az olvasó, amikor nyomon követheti hat tinédzser beavatási rítusát, akiknek húsz métert kell megtenniük a hold felszínén védelem nélkül, ruhátlanul. A próbatétel életre-halálra megy, aki elbukik, meghal, ilyen körülmények között kézenfekvő viselkedési alternatíva az önzés. Ennek fényében kifejezetten konstraintív a Corta családból származó Lucasinho döntése, hogy segít versenytársának, Kodzsó Aszamóának, aki menet közben megbotlott. Döntését nem valamiféle mélyen rejlő etikai megfontolás vezérelte, Kodzsó korábban a szeretője volt. Amikor a próbatételt követően apja felrója neki, hogy meg is hallhatott volna, és feddőleg kérdi, „[m]it tett volna akkor a család”,⁵³akkor nem egyszerűen aggódó apaként jelenik meg – jóllehet kiderül a regényből, hogy gyengéd érzelmekkel viseltetik a fia iránt –, hanem a vállalata jövőjéért és nehezen kivívott hatalmi pozíciójáért aggódó üzletemberként is.

A beavatási ritust követően McDonald újabb kompetitív szituációkat mutat be. Az egyik Marina Calzaghe helyzete, aki pillanatnyi felindulását követően „[l]ejebb vette a légzési reflexét”,⁵⁴ hogy a lehető legkevésbé növelje adósságát, amikor pedig jobb híján a saját vizeletének eladásából tesz szert némi elenyésző, alkalmi bevételre, azt – a biológiai fennmaradás helyett – sávszélességre fordítja: „[a]z ember csökkentheti a lélegzését, kalózkodhat némi vizet, lophat némi ételt, de sávszélességet nem lehet koldulni”.⁵⁵ Olyan szélsőséges helyzettel találkozhatunk, ahol az egyén önkiszákmányolása – amit napjainkban egyebek közt Byung-Chul Han tematizál nagy népszerűséggel⁵⁶ – az élet legalapvetőbb feltételeire is kiterjed, és olyan mértékű sérülékenységgel jár, hogy a kicsapódó párából összegyűjtött víz elrablása is végzetes következményekkel fenyeget.

A másik helyzet, amit érdemes kiemelni a regény korai szakaszából, közvetlenül összefügg a jog reprezentációjával a *Luna*-trilógiában. Az olvasó ekkor találkozik először az ügyvédként dolgozó Ariel Cortával, a trilógia újabb jelentős karakteré-

⁵² Csak érintőlegesen érdemes utalni arra, hogy az általunk ismert jog államhatalmi normákkal való azonosítása olyan szűkítés, amit a legtöbb jogpozitívista elmélet sem fogad el. Vö. GyÖRFI Tamás: „Jogpozitívizmus” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből* (Miskolc: Biber Kiadó 2004) 32–33. Ennek az elemzés szempontjából nincs jelentősége, a teljesség kedvéért viszont említést érdemel.

⁵³ Ian McDONALD: *Luna. Újhold* [ford. TAMÁS Gábor] (Budapest: Gabo 2017) 21.

⁵⁴ McDONALD (53. l.) 14.

⁵⁵ McDONALD (53. l.) 15.

⁵⁶ Vö. mindenekelőtt Byung-Chul HAN: *A kiégés társadalma* [ford. MIKLÓDY Dóra] (Budapest: Typotex 2019).

vel, méghozzá éppen egy „tárgyalás” közepette. Ariel „házasságokkal foglalkozó”⁵⁷ ügyvéd, a környék legjobbjja ezen a szakterületen. A holdi társadalom sajátos viszonyait, valamint a vezető vállalkozások családi összefonódásait – melyeknek fontos eszköze a házasság – tekintve kifejezetten magas presztízsű ügyvédnek számított, hasonlóképpen, mint a mi világunkban a nagyvállalati ügyvédek; nem pusztán szakember, hanem hatalmi tényező is, jóllehet a közvetlen vállalati csatározásokból és a vállalatirányításból. Arielt egy „per” közepén látjuk először, abban a pillanatban, amikor elfogadja a felkérést egy párbajra. Ez teljesen elfogadott abban az eljárásrendben, mert a holdi jog harmadik alappillére szerint „gyors lépés, egy ügyes húzás, vakmerő kockázatvállalás erősebb a jól felépített érvelésnél és alapos vizsgáltnál”,⁵⁸ Ariel pedig végül blöfföléssel nyert pert: ellenfele nem vállalta az életre-halálra szóló viadalt egy nővel szemben. A holdi jog vezérelve nem egyszerűen az erősebb, hanem a leleményesebb érvényesülése.

A *Luna* kezdetén tehát három szituációval találkozunk az olvasó, amelyek révén megismerkedhet egy sajátos jogreprézenciával, és ezen túlmenően betekintést nyerhet ennek a sajátos jognak a szellemiségébe, az annak bázisát képező társadalmi gondolkodásmódba. Az első esetben – Lucasinho holdjáróvá avatása során – egy halálos kockázatú próbatétel történik, amely mintha egyaránt szimbolizálná a természet fölötti uralom képességét – „[l]egyőztük Hold úrnőt”⁵⁹ –, valamint az érvényesüléshez szükséges szívósságot. A második esetben mintegy alulnézetből kapunk betekintést ebbe a társadalomba, megtapasztalhatunk egy keveset a nélkülszülő társadalmi csoportok, a „társadalomalatti osztály” (*underclass*) frusztrációjából és haragjából. „Büdös kurva”⁶⁰ – ezzel a mondattal mutatkozik be Marina Calzaghe, aki kilátástalan helyzetében megrekedve – többek között –, utálja, hogy a nőnek [aki egy légi akrobatamutatót hajt végre ekkor] van szórakozásra pocskolható levegője, míg neki minden egyes kortyért meg kell küzdenie”.⁶¹ A harmadik esetben pedig a vertikálisan ellenkező véglettel találkozunk: egy sikeres, pályája zenitjén lévő, elismert szakemberrel, akinek professziója lényegét tekintve a küzdelemről szól.

Mindebből nem csupán konkrét emberi helyzetek és vágyak rajzolódnak ki, hanem egy komplett társadalmi értékrend, amelyek formálják ezt a modern, államcentrikus jogon szocializálódott közönség számára nagymértékben idegen jogi kultúrát. Ezt az értékrendet talán Ariel – vagyis, nem meglepő módon, a rendszer egyik kedvezményezettje – egy hosszabb monológja, melyet gyakornokának intéz, fejezi ki meg lehetőségen egyértelműen az olvasó számára:

A társadalom egyéni, de egymással kölcsönhatásban álló szerződések sora a szememben. Részvételek és kötelezettségek hálózata. [...] A gondom a demokráciával az, hogy szerintem van már hatékonyabb rendszerünk. A földi kisállamokból építkező érvelésed érdekes, de a Hold nem így működik. Mi nem állam vagyunk, hanem

⁵⁷ McDONALD (53. l.) 22.

⁵⁸ McDONALD (53. l.) 22–23.

⁵⁹ McDONALD (53. l.) 13.

⁶⁰ McDONALD (53. l.) 14.

⁶¹ McDONALD (53. l.) 14.

egy gazdasági telep. Ha földi hasonlatot kellene hoznom, akkor az valami olyasmi lenne, amit körbezár és korlátoz a környezete: egy mélytengeri halászhajó vagy esetleg egy kutatóállomás az Antarktiszon. Ügyfelek vagyunk és nem polgárok. A járadékra épül a kultúránk: nincs semmink, nincs tulajdonjogunk, alacsony tételekben játszó társadalom a miénk. Milyen okom lenne részt venni?

[...]

Az embereket nem lehet kötelezni arra, hogy részt vegyenek a politikában: az zsarnokság. Egy olyan társadalomban, amelyikben alacsony a részvétel hozadéka, a többség potyázó lesz, és kialakul egy kis létszámú résztvevőből álló politikusi kaszt. Ha azokra hagyjuk a demokráciát, akik gyakorolni szeretnék, akkor minden alkalommal politikusi réteget kapunk a végén. Vagy, ami még rosszabb, képviselői demokráciát. Jelenleg olyan elszámoltathatósági rendszerünk van, ami minden egyes személyt bevon, aki csak található a Holdon. A jogi rendszerünk minden embert felelőssé tesz az életéért, biztonságáért és vagyonáért. Individualista, atomizálja a társadalmat és kíméletlen, de mindenki érti. És egyértelműek a határok. Senki nem hoz döntéseket, senki nem veszi magára a felelősséget másokért. Ez a rendszer nem ismer el semmilyen csoportot, se vallást, se klikket, se pártot. Vannak egyének, vannak családok, vannak cégek. A tudósok eljönnek a Földről a Túloldalra, hogy a fejüket ingassák és a szemüket forgassák, amiért gyilkos individualisták vagyunk, akiknek fogalmuk sincs a szolidaritásról. Csakhogy nagyon is van olyasmink, amit ők civil társadalomnak neveznének: csupán úgy tartjuk, hogy ezt nem törvénykezéssel, hanem alkudozással érdemes megoldani. Minden finomságot nélkülöző, másokra neheztelő barbárok vagyunk. Tetszik nekem ez a kép.⁶²

Ebből a szöveghelyből világosan kitűnik, hogy – legalábbis Ariel Corta értelmezésében – a formális jogot nélkülöző társadalom nem egyszerűen csak egyfajta „szükséges rossz”, hanem értékekkel igazolható együttélési rend. Negatív igazolása a „potyautasság” és a politikusi réteg hiánya: nincs olyan, hogy bárki olyan kollektív hatályú döntés előnyeit élvezhesse, amelynek létrehozatalából személyesen nem vette ki a részét, mindemellett elkerülhető a részvételre való közvetlen kényszerítés, ami a fentebb idézettek szerint a szabadság nem igazolható korlátozását jelentené. Pozitív igazolása az, hogy hatékony: minden embert „bevon”, vagyis félreérthetetlen, szisztematikus incentivát hoz létre, mely által ösztönözve mindenki akarva-akaratlanul rákényszerül arra, hogy saját életének, javainak védelme érdekében hasznára váljon a társadalomnak. Mintha a gazdasági jogelmélet egyfajta sarkított modelljét vázolná fel a beszélő: néhány egyszerű, de jól megragadott sarkalatos ponton a társadalom a „legnagyobb hatékonyságú” üzemmódba „kapcsolható” – legalábbis a hatékonyság egy bizonyos jelentésárnyalatát szem előtt tartva.

Az idézett monológban elhangzik egy első olvasásra talán furcsának tűnő gondolat, miszerint „nincs tulajdonjogunk”. Ez a gondolat azért szokatlan, mert a holdi tár-

⁶² Ian McDONALD: *Luna. Ordashold* [ford. TAMÁS Gábor] (Budapest: Gabo 2019) 188–189.

sadalmi interakciók, sőt, a holdlakó közösséget egyben tartó normatív rend alapja a szerződés, melynek egyik lehetséges tárgyát – ha felidézünk polgári jogi dogmatikai alapismereteinket – a dolgok képezik, és a dolgok adásvételére irányuló szerződések következtében valamilyen dolog tulajdonjoga száll át az eladóról a vevőre. Nem sokkal korábban utaltam is egy jelenetre a trilógia első kötetéből, amelynek során Marina az anyagcseretermékét adja el alamizsnányi összegért, amit rögtön át is utal a hálózati számlatartozása fedezésére. Ha nincs tulajdonjog – ahogyan Ariel Corta monológjában olvassuk –, akkor nincs, ami átszálljon a vevőre – legfeljebb a dolog birtokba adása történik meg –, és nincs szabályozott jogi kerete annak, hogy a vevő azt valóban a *sajátjának* tudhassa. Így viszont látszólag értelmét veszíti a szerződés mint a regény világának egyik legfontosabb társadalmi interakciója, illetve a javak újraelosztásának intézményes eszköze, mert nincs garancia arra, hogy egy eladó akár ne is rabolhatná vissza az eladott dolgot, ilyen esetben pedig az egyén kizárólag a saját gazdasági és kapcsolati tőkéjére hagyatkozhat.⁶³ Azt lehet mondani, hogy a McDonald által bemutatott fiktív világban valóban nem létezik tulajdonjog úgy, mint törvény (vagyis általános, normatív államhatalmi döntés) által konstruált és védett jogintézmény. A tulajdon gondolatának „kezdeménye” él, de állami védelem nélkül.

McDonald világa a klasszikus társadalmiszerződés-elméletek szerves elemét képező, állam előtti társadalmakat idézi fel, ahogy erre kicsivel fentebb utaltam már, Hobbest emlegetve. Azonban a bemutatott világ, minden szabályozatlansága ellenére, bizonyos mértékig strukturált, hiszen nap mint nap rengeteg szerződés születik az emberek – és az őket kiszolgáló mesterséges intelligenciák – között, a társadalom a vagyoni és jóléti különbségek mellett is működik. Ha ezt az állapotot a klasszikus társadalmiszerződés-elméletek keretei között igyekszünk jellemezni, akkor John Locke természeti állapota találhatóbb analógia lehet. Locke, Hobbesszal szemben, nem az erőforrások szűkösségére és az ebből szükségszerűen következő ellenségeskedésre sarkítja hipotézisét a szervezett társadalom előtti állapotról. Ehelyett a polgári társadalom és az állam által nyújtott garanciális védelmet hiányoló, de többé-kevésbé békés együttéléstről ír, amelyben – mivel törvény nincs – az egyén, amennyiben személyében, tulajdonában fenyegetik, belátása szerint gondoskodhat a fenyegetés elhárításáról.

Locke a természeti állapotban a tulajdon és a testi épség védelmét olyannyira komolyan vette, hogy természetjogának alapvető elve, az egyéni szabadság feltétlen tisztelete alól is hajlandó volt kivételt tenni érte. A természeti állapot jellemzése során Locke bevezetett egy sajátos fogalmat, a „hadiállapot” (*state of war*) fogalmát. Ez a locke-i értelmezésben nem nemzetközi jogi fogalom, hanem az egyének között is értelmezhető: a másakra rátörő, a másikat a saját abszolút hatalma alá vetni akaró egyénnel szemben a megtámadott megtehet minden olyan óvintézkedést,

⁶³ Természetesen tény, hogy egy szerződés tárgyát nem kizárólag dolog átadása képezheti, tehát a tulajdonjoggal kapcsolatos probléma nem szükségszerűen merül fel, azonban a mindennapi élet néhány legtipikusabb interakciója, bizonyos, a létfenntartáshoz szükséges javak megszerzése (pl. élelmiszer-vásárlás stb.) jellemzően adásvétel keretében történik. Így pedig talán nem túlzás azt állítani, hogy a probléma meglehetősen fontos aspektusból kapcsolódik a társadalmi léthez.

amivel ezt a kényszert elháríthatja.⁶⁴ Ez egy olyan sajátos igazolása az egyéni önvédelemnek, amelyet kifejezetten az intézményesített igazságszolgáltatás hiánya tesz indokolttá.⁶⁵ A hadiállapot akár drasztikus lépésekre is feljogosíthatja a védekezőt: Locke a nem ölési szándékkal érkező tolvaj életének kioltásával példalózik e körben.⁶⁶ Az efféle, rendhagyóan súlyos következmények elfogadhatósága a polgári társadalom előtti világ körülményeihez való igazodást tükrözi: ha az egyén nem folyamodhat eredményesen a tőle független intézményekhez sérelme orvoslása érdekében, akkor nem várható el tőle, hogy ne alkalmazza a józan ész fényében szükséges módszereket.

McDonald világában az igazságszolgáltatás hasonlóképpen kontrollálatlan. Abból a szempontból „civilizálódottnak” tekinthető, hogy a holdi társadalomban léteznek bíróságok a vitamegoldásra, ezek azonban nem az általunk ismert, centralizált szervezeti rendszerben működő, világos hatáskörökkel rendelkező bíróságok. Eredetük a trilógiából nem derül ki, annyi tudható biztosan, hogy – állam híján – nem állami konstrukciók. Inkább egyfajta szolgáltatóként jelennek meg, amely keretet nyújt a nézeteltérések rendezéséhez. A holdi jog első „alappillére” az, hogy nincs büntetőjog,⁶⁷ az emberek közötti viszonyokat szerződések szabályozzák. Ebből egyfelől az következik, hogy büntetőjogi jellegű szankciókat (pl. szabadságvesztés) nem szabnak ki a Holdon; másfelől viszont az is, hogy a Jerome Frank-féle „harcelmélet” (*fight theory*) sarkított változataként ábrázolt igazságszolgáltatás a szerződéssel szabályozott viszonyok terén az igényérvényesítés rendkívül széles és a pillanatnyi alkupozícióknak megfelelő lehetőségeinek ad teret. A *Luna* első kötetének elején az olvasó tanúja lehet annak, hogy Marinát kirabolják, ő pedig a rabló erőfölénye miatt ezt túrni kénytelen,⁶⁸ e jelenet alapján azt lehet mondani, hogy a holdi társadalomban is megfigyelhető a Locke által leírt hadiállapot. Ugyanakkor egy ennél kifinomultabb, ám az egyén magára utaltsága tekintetében a locke-i hadiállapottal analóg helyzetet jelent az, hogy a piaci szolgáltatás jelleggel működő bíróságok előtt az utolsó pillanatig változtathatók az eljárási szabályok és az alkuk.

A regénytrilógia jogfilozófiai szempontú értelmezéséhez további adalékot nyújt Adriana Corta bűvópatakként vissza-visszatérő narratívája. Adriana Corta a „főhős” vállalat, a Corta Hélio alapítója, aki első személyű visszaemlékezésén keresztül mutatja be a folyamatot, melynek során újdonsült, nincstelen holdi lakosból a holdi élet egyik legbefolyásosabb alakjává küzdötte fel magát. Megtudjuk belőle, milyen kihívásokkal szembesült, hogyan keményedett meg és alkalmazkodott az egyén életét semmibe vevő és ezzel együtt mélyen individualista holdi miliőhöz. A szabályozatlan – ha úgy tetszik, szabad – élet sötétebb – és markánsan női – oldalát mutatja be annak az esetnek az elmesélésével, amikor a barátnőjét megerőszkolni kívánó munkatársán rejtve, mégis mindenki által ismert módon, félreértésnek teret nem engedve, ugyanakkor egyfajta arányosságot szem előtt tartva bosszút

⁶⁴ JOHN LOCKE: *Two Treatises on Government* (New Haven: Yale University Press 2003) 107.

⁶⁵ LOCKE (64. l.) 108.

⁶⁶ LOCKE (64. l.) 107–108.

⁶⁷ McDONALD (53. l.) 22.

⁶⁸ McDONALD (53. l.) 15–16.

áll.⁶⁹ Ez a mozzanat önmagában jelentős, amiért egy mikroszintű interakció erejéig az olvasó elé tárja, hogy a társadalmi normák kikényszerítés nélkül nem sokat érnek. E helyütt azonban fontosabb rámutatni az egész narratíva többrétegűségére. Természetesen mindenekelőtt információt nyer az olvasó a cselekmény idején fennálló állapotok előzményéről, a fiktív jelenhez vezető útról. A visszaemlékezés, ha az Egyesült Államok jellegzetes kulturális toposzainak kontextusában olvassuk, egy tipikus amerikai meggazdagodási (ahogy az eredeti nyelv jelöli: *rags to riches*) történet, az amerikai álmoknak, a felemelkedés valódi esélyének egy sci-fi-környezetbe helyezett elbeszélése. Ugyanakkor a regényben több történik annál, hogy az olvasó megismerkedik az előzményekkel, illetve megtudja, hogy az egyik főszereplő kemény munkával megvalósított egy kulturális mintázatot. Adriana Corta története egyben a holdi társadalom alapvető értékrendjének – vagy legalábbis szemléletmódjának – kivonata narratív formában. A „jog és irodalom” kutatások körében már-már *ad nauseam* idézik Robert Cover híres fordulatát, miszerint „minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, minden tízparancsolathoz tartozik egy szentírás”.⁷⁰ Cover ebben a kvázi-szállóigében azt a tézist fogalmazza meg tömören, hogy a jog csupán része egy „normatív univerzumnak”, a társadalmi értékrend ezerféle kifejezési módjának, melyek körében az elmesélt történeteknek is kimagasló jelentősége van. Cover elméletének fényében Adriana narratívája a holdi normatív univerzum láttelepe, egy egyéni sors-történetbe ágyazott igazolása az abban a világban érvényes normatív rendnek. A rendszer igazolását Ariel Corta fentebb elemzett gondolatmenete is tartalmazza, Adriana visszaemlékezése azonban kifejezetten narratív formában fejezi ki azt, hogy a rendszer az élelmes, túlélésre fókuszált embereket jutalmazza, az alkalmatlanokat kirotálja.

Esettanulmányommal arra vállalkoztam, hogy a spekulatív fikció „jog és irodalom” szempontú elemzésének lehetőségeit egy konkrét példán keresztül szemléltessem. Az egyik kiindulópontom az volt, hogy immár empirikus adatok állnak rendelkezésre, amelyek megerősítik azt a többé-kevésbé intuitív sejtést, hogy a fikció olvasása kihatással lehet a befogadó gondolkodásmódjára. A másik kiindulópontom szerint a jogtudomány a „jog és irodalom” mozgalom révén már elkezdett nyitni a populáris kultúra irányába. A harmadik kiindulópontomat az az évtizedes tendencia szolgáltatja, amely szerint a populáris és a magaskultúra közötti határvonal valójában mesterkélte, a két fogalom mint önálló kategóriák használhatósága kérdéses. Ezek a kiindulópontok indokolhatóvá teszik a spekulatív fikció bevonását a „jog és irodalom” szempontú elemzésekbe. A spekulatív fikcióra jellemző világepítés, amit a témával foglalkozó teoretikusok is rendszeresen kiemelnek, alkalmasá teheti a zsánert arra, hogy társadalmi – és azon belül jogi – jellegű, hipotetikus problémák tematizálásának alapjául szolgáljon. A *Luna*-trilógia azért tűnt jó választásnak, mert cselekménye háttere gyanánt körvonalaz egy sajátos társadalmi-jogi berendezkedést, amelynek vizsgálata jogelméleti problémákhoz is elvezet. A formális, központosított jog nélküli társadalom elképzelése nem pusztán a cselekmény

⁶⁹ McDONALD (53. l.) 228–229.

⁷⁰ Robert M. COVER: „Foreword: *Nomos and Narrative*” *Harvard Law Review* 1983, 4.

alakításának írói eszköze, hanem az olvasó rendhagyó helyzettel való szembesítése útján tudatosít olyan kérdéseket, amelyek a hétköznapi valóságban megszokott, adottnak vett körülmények között nem feltétlenül jutnak eszünkbe.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben a „jog és irodalom” kutatások néhány klasszikusának felidézésén keresztül megkíséreltem felvázolni két szemléletmódot, amelyen keresztül érdemes közelíteni a spekulatív fikció „jog és irodalom” nézőpontú elemzéséhez. Nagy vonalakban az mondható, hogy megfogalmazható egy jogelméleti – a jogfogalom és a jogi gondolkodás újragondolására törekvő – és egy jogszociológiai – a jog társadalmi percepciójának forrásait szélesebb körben kijelölő – nézőpont. Ezt követően megállapíthatónak tartottam, hogy a spekulatív fikció és a komoly irodalom hermetikus elhatárolása napjainkban egyre inkább elmosódik, ami igazolja a „jog és irodalom” kutatások spekulatív fikcióra való kiterjesztését. A legfontosabb sajátossága a spekulatív fikciónak a világépítési törekvés, amelynek folyamán a szerzők elképzelt társadalmak és problémák felvázolásával voltaképpen társadalmi gondolat kísérletet végeznek, ami alkalmat teremthet arra, hogy az olvasó az intézményi megoldások változatosságára reflektáljon. Végül a *Luna*-trilógia elemzésén keresztül igyekeztem röviden bemutatni a McDonald által elképzelt társadalom jogának sajátosságait és az általuk felvetett kérdéseket.